

Η προσφορά των κορυφαίων παιδαγωγών, Δημήτρη Γληνού, Κώστα Σωτηρίου, Μιχάλη Παπαμαύρου και Ρόζας Ιμβριώτη, στο έργο της ΕΠΟΝ

Στις 23 Φεβρουαρίου του 2003 συμπληρώθηκαν 60 χρόνια από την ίδρυση της Ενιαίας Πανελλαδικής Οργάνωσης Νέων, της θρυλικής ΕΠΟΝ. Στα πλαίσια μιας ημερίδας που είχε γίνει πριν από 10 χρόνια για την πεντηκοστή επέτειο από την ίδρυση αυτής της μεγάλης αντιστασιακής οργάνωσης, ο Χρίστος Αλεξίου, μέλος του Επαρχιακού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ Αγιάς και μέλος της Υποδειγματικής Ανταρτοεπονετικής Ομάδας του 4ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ, μίλησε για την προσφορά των κορυφαίων παιδαγωγών, Δημήτρη Γληνού, Κώστα Σωτηρίου, Μιχάλη Παπαμαύρου και Ρόζας Ιμβριώτη, στο έργο της ΕΠΟΝ. Η *Ουτοπία* δημοσιεύει την ομιλία αυτή ως μικρή αναφορά σ' αυτή τη μεγάλη για την ιστορία της Εθνικής Αντίστασης επέτειο.

Το δικό μου χρέος, στη σημερινή εκδήλωση, είναι να μιλήσω για την προσφορά των κορυφαίων παιδαγωγών μας, του Δημήτρη Γληνού, του Κώστα Σωτηρίου, του Μιχάλη Παπαμαύρου και της Ρόζας Ιμβριώτη, στο έργο της ΕΠΟΝ. Στη διάρκεια της ομιλίας μου, ωστόσο, ελπίζω να φανεί και μια αντίστροφη προσφορά της ΕΠΟΝ στους μεγάλους αυτούς δασκάλους της, με εξαίρεση, βέβαια, τον Γληνό, που πέθανε δέκα περίπου μήνες ύστερα απ' την ίδρυσή της. Η εξαιρετική εισαγωγή του συναγωνιστή Σταύρου Ζορμπαλά στο γενικό θέμα των σχέσεων των πνευματικών ανθρώπων της χώρας μας με την ΕΠΟΝ μου επιτρέπει να περάσω κατευθείαν στις μαρτυρίες που έχουμε για τις σχέσεις των δασκάλων αυτών με την ΕΠΟΝ. Κι επειδή ο χρόνος που έχω στη διάθεσή μου είναι λιγοστός, θα χρησιμοποιήσω κυρίως τις μαρτυρίες που μας άφησαν οι ίδιοι.

Το κίνηλο άσμα του Κώστα Σωτηρίου είναι η *αφήγηση* της ζωής του, που κατέγραψε στο μαγνητόφωνο λίγο πριν από το θάνατό του στην κλινική Σμπαρούνη η Ολυμπία Παπαδούκα και τον περασμένο χρόνο τύπωσε σε βιβλίο¹. Το πιο σημαντικό μέρος από την αφήγηση αυτή αναφέρεται στη συμμετοχή στην Εθνική Αντίσταση και στις διώξεις που αντιμετώπισε στα κατοπινά χρόνια, ίσαμε το θάνατό του.

Από την αφήγηση αυτή μαθαίνουμε πως από τις πρώτες μέρες της Κατοχής ο Κώστας Σωτηρίου φεύγει από την Αθήνα και πηγαίνει να μείνει στον Πορτοράφι. Όπως λέει ο ίδιος, δεν είχε καμιά επαφή ούτε με το ΕΑΜ, που είχε ιδρυθεί στο μεταξύ, ούτε με καμιά άλλη αντιστασιακή οργάνωση, αλλά, εκμεταλλευόμενος τη γλωσσομάθειά του και το κύρος

Ο Χρίστος Αλεξίου είναι πρώην καθηγητής Πανεπιστημίου.

του και τις «φιλικές», γειτονικές σχέσεις του με το γερμανό διοικητή της περιοχής, ταγματάρχη Χόφμαν, και αργότερα με τον ιταλό διοικητή αντισυνταγματάρχη Μπρίτσι, προσπαθεί να μην κακοπάθουν οι χωρικοί από τον κατακτητή και γλιτώνει πολλούς που είχαν συλληφθεί και προοριζόνταν για εκτέλεση. Για τη δραστηριότητά του αυτή γίνεται ύποπτος στις αρχές κατοχής και, ειδοποιημένος από τον Μπρίτσι, φεύγει πάλι για την Αθήνα, για να μη συλληφθεί.

Την επιστροφή του μαθαίνει ο Δημήτρης Γληνός, κορυφαίο στέλεχος του κομμουνιστικού κόμματος και του ΕΑΜ, δάσκαλός του και συνεργάτης του στους παλιότερους αγώνες για εκπαιδευτική και γλωσσική μεταρρύθμιση, και με δικό του μήνυμα συνδέεται με την ΕΠΟΝ. Αλλά ας ακούσουμε την αφήγηση αυτής της σύνδεσης από τον ίδιο:

Ο Γληνός έμαθε πως ήρθα στην Αθήνα και παίρνω ένα μήνυμα, να πάω ακριβώς τρεις η ώρα στην οδό Ιωάννου Σούτσου (ήταν το σπίτι της Ρόζας Ιμβριώτη), και εκεί, θα μου πουν τι έχω να κάνω. Πήγα, αλλά με το πάσο μου, αντί να πάω στις τρεις, πήγα τρεις και τέταρτο. Όταν χτύπησα το κουδούνι, νόμισαν πως είχε προδοθεί το σπίτι. Κοίταξαν να κρύψουν κάτι χαρτιά που είχαν εκεί πάνω, έρχεται η κυρία Ρόζα. Η Ιμβριώτη μου ανοίγει την πόρτα. Και μου λέει:

«Τάκη, γιατί άργησες;»

Εί λέω, ένα τέταρτο άργησα. «Ελα», μου λέει, «μέσα». Πήγα μέσα και βρήθηκα να συνεδριάζει το γραφείο του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ. Πρόεδρος ήταν ο Γιώργος ο Γεωργαλάς. Από μέρους του Κομμουνιστικού Κόμματος ήταν ο φίλος Βασίλης – φυσικά ψευδώνυμο. Η κυρία Ρόζα, ένας νεαρός εκπρόσωπος της νεολαίας –θαρρώ πως τον λέγανε Σταύρο– και αυτό ψευδώνυμο τ' όνομά του και πέμπτος εγώ. Ο Βασίλης μου 'κανε την παρατήρηση πως άμα λέμε τρεις, θα είμαστε τρεις στο λεπτό. Ούτε τρεις παρά ένα, ούτε τρεις και ένα. Τους παρακάλεσα, δεν είχα ιδέα από αυτά τα πράγματα και μου λένε:

«Εσύ –μου 'δωσαν το ψευδώνυμο “Τέλης”– εσύ Τέλη και η κυρία Ρόζα –δε θυμάμαι με τι ψευδώνυμο ήταν– θα αναλάβετε τη γενική παιδαγωγική και πνευματική καθοδήγηση της ΕΠΟΝ».

Είπαμε μερικά άλλα. Άκουσα τι είπαν οι άλλοι. Εγώ είναι η πρώτη φορά που παίρνω μέρος σε τέτοιες συνεδριάσεις και έθεσα το ακόλουθο ερώτημα. Τώρα η νεολαία αγωνίζεται με πάθος γιατί εμπνέεται από το πατριωτικό ιδανικό. Θέλει κι αυτή να δράσει για να ελευθερωθεί από τους Ούννους η πατρίδα. Ε, κάποτε θα γίνει ειρήνη, κάποτε θα φύγουν αυτοί κνηγήμενοι απ' όλους μας. Τι θα κάνει τότε η Νεολαία; Νομίζω πως πρέπει να έχουμε μια προοπτική για τη διαπαιδαγώγησή της. Φρονώ, πως πρέπει να κάνουμε με πολύ χτυπητές φράσεις, ας πω έτσι σε δωρικό ρυθμό, ένα δωδεκάλογο για τη Νεολαία.

Ανάθεσαν στην κυρία Ρόζα και σε μένα να συντάξουμε το δωδεκάλογο αυτό. Να κάνει ένα σχέδιο η κυρία Ρόζα και ένα άλλο σχέδιο εγώ, να το συζητήσουμε στην επόμενη συνεδρίαση – δε θυμάμαι πού έγινε. Έχω την ιδέα πως έγινε στην Καισαριανή σε κάποιο σπίτι. Πού να πάω εγώ ένα λεπτό αργότερα, ένα λεπτό νωρίτερα. Διάβασε η κυρία Ρόζα αυτό, διάβασα κι εγώ, οι γνώμες σε πολλά σημεία ήταν οι ίδιες και είπαν να πάρει ένας τα δυο σχέδια και να βγάλει την τελική μορφή. Η κυρία Ρόζα επέμενε να πάρω εγώ να δώσω την τελική μορφή. Την επόμενη συνεδρίαση παρουσίασα το κείμενο. Εγκρίθηκε. Το πήρε ο Βασίλης. Τυπώθηκε και δημοσιεύτηκε στο φύλλο που άρχισε να βγάζει η ΕΠΟΝ, στη «Νέα Γενιά»².

Το καταπληκτικό αυτό κείμενο δραστηκού αγωνιστικού λόγου, που έγινε εγκόλλιο κάθε ΕΠΟΝίτη και ΕΠΟΝίτισσας, το διαβάζω εδώ ολόκληρο, όχι τόσο για μας, συναγωνιστές

και συναγωνίστριες της ΕΠΟΝ, αφού βρίσκεται χαραγμένο ανεξίτηλα στην ψυχή μας, αλλά για σας, νεότεροι φίλοι και φίλες της ΕΠΟΝ, που δεν ζήσατε τα μεγάλα και ηρωικά εκείνα χρόνια.

Ο Δωδεκάλογος της Νεολαίας της Ελλάδας

1. Θέλουμε τα νιάτα ευτυχισμένα μέσα στη χαρά της δημιουργικής δράσης.
2. Πιστοί στρατιώτες στα ιδανικά της κοινωνικής δικαιοσύνης, θ' αγωνιστούμε να περάσουμε από το βάρβαρο καταναγκασμό στη δημιουργική ελευθερία.
3. Θα αγωνιστούμε παλλικαρίσια να γκρεμίσουμε όλους τους πολιτικούς και οικονομικούς φραγμούς και όλα τα εμπόδια, που έστησε ο καπιταλισμός και ο φασισμός, για να κατακτήσουμε κι εμείς τα δικαιώματα της ηλικίας μας, και να επιβάλουμε το σεβασμό τους.
4. Κανένας φραγμός και κανένα εμπόδιο στην αρμονική σωματική μας ανάπτυξη και ψυχική μας εξέλιξη. Ζητάμε όλα τα μέσα για ν' αναπτύξουμε τον πλούσιο δυναμισμό της ηλικίας μας και να φτιάξουμε γερό το σώμα και χαρούμενη και ακμαία την ψυχή.
5. Ζητάμε με ίσια δικαιώματα για όλα τα παιδιά πολύπλευρη παιδεία και ποιοτική μόρφωση, διαποτισμένη με το πνεύμα της λαοκρατικής Δημοκρατίας, σφραγίζοντας ο καθένας μας την προσωπική του αξία και εξύψωση με το δημιουργικό του έργο.
6. Θέλουμε να γίνουμε σύμφωνα με τις ατομικές του ο καθένας ικανότητες, φωτισμένοι και ειδικευμένοι εργάτες της ζωής και της επιστήμης, ικανοί ν' ανταποκριθούμε σ' όλες τις υλικές και πνευματικές ανάγκες της χώρας μας και δημιουργικοί συντελεστές στο ξαναχτίσιμο του πολιτισμού στον τόπο μας υποτάσσοντας τους ατομικούς μας σκοπούς στην ευτυχία και εξύψωση του λαού.
7. Θα αγωνιστούμε να πετύχουμε σ' όλα τα επίπεδα της δράσης μας πραγματική, και με εσωτερική πειθαρχία, αυτοδιοίκηση.
8. Θέλουμε, εμείς οι νέες, λυτρωμένες από τον απατηλό και παραστρατημένο φεμινισμό, να σπάσουμε τις αλυσίδες της πολύμορφης σκλαβιάς μας και ν' αγωνιστούμε ολόψυχα, πλάι και μαζί με τους νέους, για να κατακτήσουμε την οικονομική, την κοινωνική και την πολιτική μας ισότητα. Μόνον έτσι θα λάμψει ο αληθινός εαυτός μας και θα υψωθούμε στο γνήσιο γυναικείο ανθρωπισμό.
9. Θα αγωνιστούμε παλλικαρίσια, όλοι μαζί, Νέοι και Νέες, και σήμερα και πάντοτε ενάντια σε κάθε εξωτερικό εχθρό, για ν' αναχτήσουμε και να θρονιάσουμε τη λευτεριά στον τόπο μας, προασπίζοντας με κάθε θυσία την ακεραιότητα της Ελλάδας μας και ολοκληρώνοντας την εθνική μας ενότητα μ' απόλυτο όμως σεβασμό στην αυτοδιάθεση των λαών.
10. Θέλουμε κι εμείς, πρωτοπόροι συναγωνιστές μαζί μ' όλους τους νέους του κόσμου, να υπερνικήσουμε το γεμάτο προκαταλήψεις στενόκαρδο εθνικισμό, να υψωθούμε πέρα κι επάνω από κάθε ιμπεριαλισμό και να χτίσουμε όλοι μαζί μ' αδελφική συνεργασία το μεγάλο όνειρο της ειρηνικής διαβίωσης των λαών όπου μέσα θα στήσουμε το βωμό στις αληθινά ανθρώπινες αξίες.
11. Θα αγωνιστούμε κι εμείς ολόψυχα και σήμερα και πάντοτε ενάντια σε κάθε εσωτερικό κι εξωτερικό εχθρό, για να κατακτήσουμε και να κατοχυρώσουμε τις ελευθερίες του λαού.

Θα βοηθήσουμε μ' όλη μας τη δύναμη άξιοι συνεργάτες και άγρυπνοι φρουροί, να θεμελιωθεί, να προκόψει, και να ολοκληρωθεί η ελληνική λαοκρατική Δημοκρατία.

12. Δίνουμε την υπόσχεση πως θα προετοιμάσουμε το έδαφος, για το ριζοβόλημα και το πλούσιο άνθισμα ενός πρωτοπόρου νεοελληνικού σοσιαλιστικού πολιτισμού. Μόνον έτσι θα κατακτήσουμε κι εμείς την εσωτερική μας ευτυχία.

Όπως βλέπετε, φίλοι και φίλες της ΕΠΟΝ, αυτό το μνημείο λόγου, που δονείται από εθνικό και πανανθρώπινο περιεχόμενο, είναι ένας διαχρονικός πίνακας αξιών, που εκφράζει χωρίς καμιά αλλαγή και της σημερινής νεολαίας τα ιδανικά και τα αιτήματα, και θα μπορούσε και θα έπρεπε να είναι και δικό της εγκόλλιο.

Ύστερ' απ' τη δημοσίευση του Δωδεκάλογου, ο Σωτηρίου ανέλαβε το σύνταξη της *Νέας Γενιάς*.

Μου ανάθεσαν [λέει ο ίδιος] τη σύνταξη της «Νέας Γενιάς», φυσικά με συνεργασία και με τη Ρόζα και προπάντων με το Βασίλη. Με το Βασίλη καθορίζαμε τα σχόλια και το κύριο άρθρο.

Μου λέει τότε ο Βασίλης: «Στις τρεις η ώρα να είσαι στην οδό Κοδριγκτώνος».

Δηλαδή, μου λες, θα είμαι στο σπίτι του Γληνού;

«Εμείς δεν τον ξέρουμε Γληνό, εμείς τον ξέρουμε Ορέστη. Ποιος είναι ο Ορέστης, θα το δεις με τα μάτια σου τα ίδια».

Πήγα στις τρεις εκεί. Εχτύπησα όπως μου είχαν πει τρεις φορές το κουδούνι, ήρθε η αδερφή του Γληνού, η Μαρία, μου άνοιξε την πόρτα [...] Χάρηκα πολύ που τον είδα και μου λέει: «Είμαι απόλυτα ευχαριστημένος με τη δράση σου. Έκανες πάρα πάνω από κείνα που κι εγώ ο ίδιος υπολόγιζα. Να εξακολουθήσεις με τον ίδιο φλογερό ενθουσιασμό το έργο σου. Τα άρθρα της “Νέας Γενιάς”, το θέμα θα στο δίνει ο Βασίλης, αφού το συζητήσουμε μαζί με το Βασίλη» [...] Πριν χωρίσω απ' τον Γληνό του είπα: Άκουσε Δημήτρη. Η γυναίκα μου συνδέεται στενά με τη γυναίκα του αρχηγού της ιταλικής αντικατασκοπίας. Με έχουν πει γερμανόφιλο. Να καλλιεργήσω το σύνδεσμο αυτόν ή να διακόψω;

Μου απαντά: «Στον ουρανό το ζητάγαμε, στη γη το βρήκαμε. Θα εξακολουθήσεις κι ας σε πούνε και ιταλόφιλο³.

Η αφήγηση αυτή μαρτυρεί αναμφίβολα πως, με το ψευδώνυμο Ορέστης, ο Γληνός ήταν, κατά τα λόγια του ίδιου του Σωτηρίου, «ο ανώτατος καθοδηγητής» της ΕΠΟΝ, από την ίδρυσή της, στις 23 Φλεβάρη του 1943, ως το θάνατό του.

Ο Σωτηρίου αφηγείται έτσι τις τελευταίες οδηγίες που έλαβε από τον Γληνό, το Σεπτέμβριο του 1943, και το θάνατό του:

«Θα γίνει κυβέρνηση στα βουνά. Καταλαβαίνεις, Κωστάκη, πως δεν μπορώ να λείπω. Πρέπει να πάω. Γιατί εκεί –φυσικά θάρθεις κι εσύ– έχουμε μεγάλη δράση οι δυο μας. Αλλά, υποφέρω πολύ από πέτρες στη χολή. Δεν μπορώ να πάω στα βουνά και να έχω την μπουγιότα μαζί μου. Θα πρέπει να είμ' ελεύθερος να περπατώ, γιατί δεν ξέρουμε τι μας συμβαίνει. Γι' αυτό θα πάω να κάνω εγχείρηση. Θα πάω στην Κλινική Σμπαρούνη. Είναι γνωστός ο Σμπαρούνης και καλός φίλος. Εσύ να ετοιμαστείς, σε λίγο θα έχετε την πανελλαδική συνδιάσκεψη της ΕΠΟΝ. Θα γίνουν δύο εισηγήσεις. Την πολιτική εισήγηση θα την κάνεις εσύ. Ν' αρχίσεις να ετοιμάζεσαι».

Τον χαιρέτησα, έφυγα περιμένοντας νέο μήνυμα. Η εγχείρηση έγινε, μα δεν υπήρχαν τότε τα μέσα που υπάρχουν σήμερα, ούτε αντιβιοτικά ούτε τίποτ' απ' όλα αυτά τα πράγματα. Η

κατάσταση τις τρεις πρώτες μέρες πήγαινε καλά. Χειροτέρευσε και τα Χριστούγεννα τον 1943 πέθανε με το όραμα της Νίκης του Ελληνικού Λαού. Δε θυμάμαι ποιος ήθε και μου λέει απότομα: «Ο Γληνός πέθανε». Ακόμη θυμάμαι πως δεν σωριάστηκα κάτω.

Ωστόσο ο Γληνός πέθανε. Δεν μπορούσα παρά νάρθω να τον δω για τελευταία φορά [...] νεκρό. Ήρθα, τον είχαν κατεβάσει στο εκκλησάκι της κλινικής. Δίπλα καθόταν η γυναίκα του βαθιά στενοχωρημένη, βαθιά λυπημένη. Με κόπο συγκρατούσα τα δάκρυα. Όταν με είδε ξέσπασε σε λυγμούς κι εγώ εκάθισα μπροστά στο πτώμα του Γληνού και ορκίστηκα πως το έργο που άρχισε αυτός και εγώ και οι άλλοι πιστοί φίλοι του, θα το συνεχίσουμε με ακόμη μεγαλύτερο ενθουσιασμό. Με ακόμη μεγαλύτερη φλόγα⁴.

Ο Σωτηρίου με εντολή της οργάνωσής του δεν πήγε στην κηδεία του Γληνού, γιατί υπήρχε κίνδυνος να γίνουν συλλήψεις. Στην πρώτη πανελλαδική συνδιάσκεψη της ΕΠΟΝ, όμως, που έγινε στις 27, 28 και 29 Φεβρουαρίου του 1944, έκανε, όπως του είχε πει ο Γληνός, μια μακρότατη εισήγηση για την παιδεία, από τον Όθωνα ως την Κατοχή, που δημοσιεύτηκε αργότερα ως μελέτη. Δυο τρεις μέρες αργότερα, θα συναντηθεί με το Γραμματέα της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΑΜ Θανάση Χατζή και, με εντολή του ΕΑΜ, θα φύγει για την Ελεύθερη Ελλάδα, και συγκεκριμένα για τη Βίβια των Αγραίων, όπου είχε την έδρα της η νεοσχηματισμένη Επιτροπή Πολιτικής Απελευθέρωσης, η ΠΕΕΑ.

Φτάνοντας εκεί, τοποθετείται στη Γραμματεία της ΠΕΕΑ, στον τομέα της παιδείας, μαζί με τη Ρόζα Ιμβριώτη και τον Μιχάλη Παπαμαύρο, που με εντολή του Γληνού τον πλησίασε το ΕΑΜ και τον κάλεσε, το φθινόπωρο του 1943, να βγει στο βουνό να προσφέρει τις επιστημονικές υπηρεσίες και τις γνώσεις του στον αγώνα. Πριν ακόμα φύγουν για τα βουνά, το Κεντρικό Συμβούλιο της ΕΠΟΝ είχε αναθέσει στον Σωτηρίου και στην Ιμβριώτη να επεξεργαστούν ένα πρόγραμμα λαϊκής-δημοκρατικής παιδείας, για να είναι έτοιμο όταν θα φύγουν οι κατακτητές και θα έπαιρνε ο λαός την εξουσία. Το πρόγραμμα αυτό θα το ολοκληρώσουν με τη συμμετοχή και του Παπαμαύρου στη Βίβια και θα το παρουσιάσει ο Σωτηρίου στο Εθνικό Συμβούλιο, που συνήλθε στους Κορυσχάδες στις 14 Μαρτίου του 1944. Δεκάξι χρόνια αργότερα, στο περιοδικό *Επιθεώρηση Τέχνης* (Απριλίου-Μάης 1962), ο Σωτηρίου δημοσιεύει ένα μεγάλο και δονούμενο από συγκίνηση άρθρο, με τίτλο «Το Εθνικό Συμβούλιο και η Παιδεία», από το οποίο αξίζει να μεταφέρω εδώ μερικά αποσπάσματα που συνοψίζουν το περιεχόμενό του:

Ιστορική θα μείνει η Εθνοσυνέλευση της Ελεύθερης Ελλάδας στο χωριό Κορυσχάδες της Ευρυτανίας [...]. Στο ιστορικό αυτό χωριό, μέσα σε ατμόσφαιρα γεμάτη φλογερό πατριωτισμό και ηρωική αγάπη στο δουλεντή Έλληνα Λαό, το Εθνικό Συμβούλιο έβαλε γερά τα θεμέλια για να υψωθεί πανέμορφο το οικοδόμημα της γνήσιας δημοκρατίας και άνοιξε το δρόμο για την προκοπή του Ελληνικού Λαού.

Εκεί με τον ίδιο ενθουσιασμό γιγρεμίστηκε η αντιλαϊκή, αντιδημοκρατική, ατομικιστική και σκοταδιστική Παιδεία, που η κυρίαρχη τάξη, η πλουτοκρατική ολιγαρχία, είχε εγκαθιδρύσει στη λαμπερή πατρίδα μας, και θεμελιώθηκε η γνήσια λαϊκή και βαθιά ανθρωπιστική Παιδεία. [...] Βαθιά χαραγμένη μέσα μας η σύνοδος του Εθνικού Συμβουλίου [...] Ο ηρωικός Ελληνικός Λαός έγραψε εκεί ένα νέο κεφάλαιο στην ένδοξη ιστορία του. Δημιουργική η ψυχική ανάταση. Έλαμπε στα μάτια όλων των Εθνοσυμβούλων η δημιουργική χαρά. Ξεχειλίζει ο ενθουσιασμός. Μέστωναν οι ελπίδες. Και μένει ακόμα βαθιά ριζωμένη η αισιόδοξη πίστη, πως ο Ελληνικός Λαός θα ολοκληρώσει τη νίκη του.

Η λαϊκή ανθρωπιστική Παιδεία θεμελιώθηκε πάνω στα ακόλουθα, όσο θυμάμαι, βασικά αιτήματα του Ελληνικού Λαού:

α) Αναγνωρίστηκε επίσημη γλώσσα του νεοελληνικού κράτους και κατοχυρώθηκε συνταγματικά η «δημοτική», η περιφρονημένη και κυνηγημένη γλώσσα του Ελληνικού Λαού.

β) Αναγνωρίστηκε με τον πιο πανηγυρικό τρόπο το δικαίωμα της νέας γενιάς για την ολοκληρωτική σωματική και πνευματική της ανάπτυξη και την πολύπλευρη μόρφωσή της.

γ) Διακηρύχτηκε στο Εθνικό Συμβούλιο, πως η παιδεία πρέπει να εξοπλίσει τη νέα γενιά και να την καταστήσει ικανή να πραγματοποιήσει τον αληθινό προορισμό της, να γίνει δηλαδή δημιουργικός συντελεστής μέσα στο σύγχρονο πολιτισμό.

δ) Για πρώτη φορά αναγνωρίστηκε επίσημα εκεί ψηλά στο χωριό Κορυσχάδες από το Εθνικό Συμβούλιο πως αναπόσπαστο τμήμα της γενικής μόρφωσης είναι η τεχνική μόρφωση.

ε) Εκεί, στο Εθνικό Συμβούλιο, καταδικάστηκε και εξοστρακίστηκε η ατομιστική παιδεία, που τόσο επίμονα καλλιεργεί η κυρίαρχη τάξη, και στη θέση της μπήκε η κοινωνική παιδεία.

στ) Πλανερά και αντιλαϊκά είναι τα ιδανικά, που με όλα τα μέσα και προπάντων με την παιδεία προβάλλει στη νέα γενιά η κυρίαρχη τάξη [...] Ο Ελληνικός Λαός όμως λαχταράει γνήσια, αγνά, πραγματικά εθνικά ιδανικά, φωτεινά αστέρια για τη νέα γενιά στη δημιουργική της προοδευτική πορεία, είναι τα ιδανικά που θα διαποτίζουν την εθνική παιδεία.

Και το αίτημα τούτο αναγνωρίστηκε με ενθουσιασμό και κατοχυρώθηκε στο Εθνικό Συμβούλιο.

Θέλουμε, διακήρυξαν οι Εθνοσύμβουλοι, τη νέα γενιά να φλέγεται από την αγάπη στην ελληνική πατρίδα, και να γαλουχείται από την αγνή αγάπη στον Ελληνικό Λαό. Θέλουμε η νέα γενιά ηρωικά να αγωνίζεται, πρώτη στις επάλξεις, να θυσιάζεται για την ελευθερία και τη δική της και του Ελληνικού Λαού.

Μα ταυτόχρονα θέλουμε τη νέα γενιά να αγαπάει και την πατρίδα των άλλων λαών, και προπάντων των γειτονικών και να σέβεται και τη δική τους ελευθερία. Θέλουμε τη νέα γενιά να γαλουχηθεί με την αγάπη στην Ειρήνη [...] Μα θέλουμε ακόμη, η νέα γενιά να φλέγεται από αγάπη στη γνήσια Δημοκρατία [...]

Εκεί λοιπόν στο Εθνικό Συμβούλιο μπήκανε τα θεμέλια για γνήσια λαϊκή και βαθιά ανθρωπιστική παιδεία⁵.

Για ν' αντιμετωπίσει το άμεσο πρόβλημα της έλλειψης δασκάλων στα χωριά, η ΠΕΕΑ, με πράξη της της 8ης Ιουνίου του 1944, υπογραμμένη από τον καθηγητή Πέτρο Κόκκαλη, που αναπλήρωνε το Γραμματέα της Παιδείας καθηγητή Αλέξανδρο Σβώλο, αποφάσισε την ίδρυση δυο Παιδαγωγικών Φροντιστηρίων με σκοπό «τον καταρτισμό προσωρινών δασκάλων για τα Δημοτικά Σχολεία στην Ελευθέρη Ελλάδα»⁶.

Το ένα από τα Φροντιστήρια αυτά θα λειτουργούσε στο Καρπενήσι της Ευρυτανίας και το άλλο στο χωριό Τύρνα της Θεσσαλίας. Ως συνδιευθυντές του πρώτου ορίστηκαν ο Κώστας Σωτηρίου και ο Μιχάλης Παπαμαύρος, και ως διευθύντρια του δεύτερου η Ρόζα Ιμβριώτη. Και τα δυο πλαισιώθηκαν από αντιστασιακούς καθηγητές της Μέσης Παιδείας, ενώ περιστασιακά δίδαξαν σ' αυτά και πανεπιστημιακοί καθηγητές, όπως ο Κώστας Γεωργαλάς και ο Δημήτρης Πάλλας.

Τα εγκαίνια του Παιδαγωγικού Φροντιστηρίου του Καρπενησιού έγιναν στις αρχές Ιουλίου του 1944, με κεντρικό ομιλητή τον Μιχάλη Παπαμαύρο. Στο βιβλίο που έγραψε για το μεγάλο δάσκαλο και αγωνιστή ο ΕΠΟΝίτης Χάρης Σακελαρίου, που ήταν ένας από τους σπουδαστές, γράφει:

Μετά από έναν σύντομο προλογισμό του παιδαγωγού κ. Δ. Σωτηρίου, ανέβηκε πάνω σ' ένα πρόχειρο έδρανο να μιλήσει ο Μιγάλης Παπαμαύρος. Μελαψός, κάπως εύσωμος, στάθηκε μπρος στο σκεπασμένο με ένα κεντητό καρπενσιώτικο τραπέζομάντιλο τραπέζι κι ακούμπησε πάνω του τα δυο του χέρια.

Τούτες τις στιγμές, τις εντελώς ξεχωριστές και πρωτόγνωρες, βλέπει πως πάει να ξεκινήσει ένα έργο σαν τέτοιο που το ονειρεύτηκε. Έχει συνεπαρθεί κιόλας από το όραμά του. Η φωνή του, βραχνή και τσακισμένη στην αρχή, δυναμώνει όσο πιο πολύ πιάνει την ουσία του θεματός του. Τα μάτια του αστράφτουν. Τα φλογερά του λόγια αντηχούν ολόγυρα στις ράγες του Καρπενσιού και συγκλονίζουν τις καρδιές. Μιλά, μιλά, μιλά μ' ενθουσιασμό, με πάθος, το πάθος του επιστήμονα που έχει γίνει ένα με το έργο του, και συνταραίζει βαθύτατα όλων μας τις καρδιές.

Κάποια στιγμή γυρίζει και κατά μας, τους υποψήφιους σπουδαστές του Παιδαγωγικού Φροντιστηρίου, κι απλώνοντας τα χέρια κατά το μέρος μας, τον ακούμε να μας κραζει:

– Ελάτε να πλάσουμε ένα λαό!

Τα λόγια του αυτά, που τη στιγμή εκείνη δεν ήταν δυνατό να συλλάβουμε το πραγματικό τους νόημα, ήχησαν μέσα μας σαν μια άλλη φωνή κι ηχούν ακόμα σε όσους από μας επιζούν σαν ένα μεγάλο κάλεσμα σαν εκείνο του Ναζωραίου: «και ποιήσω υμάς αλείς ανθρώπων». Γιατί, αλήθεια, όχι μόνο παιδοπλάστης μα και λαοπλάστης είναι ο μεγάλος δάσκαλος, κι ο μεγάλος παιδαγωγός είχε συλλάβει σ' όλο του το βάθος και την έκταση τον τεράστιο ρόλο που είναι δυνατό να διαδραματίσει ανάμεσα σ' ένα λαό – όταν είναι πραγματικός δάσκαλος⁷.

Το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο της Τύρνας λειτούργησε από τις 15 Ιουλίου ως τις 10 Οκτωβρίου του 1944. Στα εγκαίνιά του είχα παραβρεθεί κι εγώ σαν αντιπρόσωπος της υποδειγματικής Ανταρτοεπονοίτικης ομάδας του 4ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ. Είχε μαζευτεί πολύς κόσμος από τα γύρω χωριά και η συγκέντρωση μεταβλήθηκε σε λαϊκό πανηγύρι. Μίλησε πρώτη η Ρόζα για το σκοπό του Φροντιστηρίου και την αποστολή του δασκάλου, αλλά άρχισε την ομιλία της ζητώντας να κρατήσουμε ενός λεπτού σιγή στη μνήμη του Δημήτρη Γληνού, στον οποίο αναφέρθηκε πολλές φορές στη διάρκεια της ομιλίας της. Δεν θα ξεχάσω ποτέ τα δακρυσμένα μάτια της, όταν μιλούσε για τον Γληνό, ούτε το γεγονός ότι εκεί άκουσα για πρώτη φορά το όνομα του Δασκάλου που σημάδεψε αργότερα την ψυχή μου και τη σκέψη μου. Ύστερα μίλησε ο Γιώργος Κίσαβος, ο καπετάνιος της 1ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ, για τον ΕΛΑΣ και τους σκοπούς του και, γίνηκε, θυμάμαι, πραγματικός πανζουρλισμός.

Στο άρθρο της «Το Φροντιστήριο της Τύρνας», που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Επιθεώρηση Τέχνης* το 1962, η Ρόζα αναφέρεται με ιδιαίτερη συγκίνηση στους ΕΠΟΝίτες σπουδαστές του Φροντιστηρίου:

Το καμάρι του Φροντιστηρίου, [λέει], είναι το ανθρώπινο υλικό, οι σπουδαστές και οι σπουδάστριες, στην αρχή 80 και στο τέλος 107. Βλέπω γύρω μου τα νιάτα που έρχονται έπειτα από εφιαλτικά γεγονότα που γινήκαν στην περιοχή τους, που έχουν καταματωμένα τα πόδια και αμυγές στα χέρια και το πρόσωπο, που κρύφτηκαν σε φαράγγια και σε χαντάκια στις δημοσιές, που πέρασαν την επικίνδυνη ζώνη που τη θερίζουν οι Γερμανοί, που γλίτωσαν από αλλεπάλληλα μπλόκα ως να φτάσουν στην Τύρνα, περπατώντας και 15 μέρες. Όλοι και όλες είναι τελειόφοιτοι του Γυμνασίου ή σπουδαστές της Παιδαγωγικής Ακαδημίας, μα είναι προπάντων, κι αυτό το λέμε με περηφάνεια, ΕΠΟΝΙΤΕΣ⁸.

Ενώ λειτουργούσαν τα Παιδαγωγικά Φροντιστήρια, γράφτηκαν, ύστερ' από απόφαση της Γραμματείας της Παιδείας της ΠΕΕΑ, και δυο αναγνωστικά βιβλία. Το ένα, που τιτλοφορήθηκε *Τ' ΑΕΤΟΠΟΥΛΑ*, γράφτηκε από το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο της Τύρνας με την καθοδήγηση της Ρόζας Ιμβριώτη, και ήταν για τη Γ' και τη Δ' τάξη του Δημοτικού. Το άλλο, που τιτλοφορήθηκε *ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ*, γράφτηκε από το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο του Καρπενησιού, με την καθοδήγηση του Μιχάλη Παπαμαύρου, και ήταν για την Ε' και ΣΤ' τάξη του Δημοτικού.

Τυπώθηκαν και τα δυο στο Τυπογραφείο των Αντιστασιακών Οργανώσεων στα βουνά, σε πάνω από 100.000 αντίτυπα, και μοιράστηκαν, για πρώτη φορά στην ιστορία της Ελληνικής Εκπαίδευσης, δωρεάν στα ελληνόπουλα της Ελεύθερης Ελλάδας⁹.

Τον Οκτώβριο του 1944, οι τρεις μεγάλοι παιδαγωγοί επιστρέφουν στην απελευθερωμένη Αθήνα, πλουτισμένοι από ανεπανάληπτες εμπειρίες, αισιόδοξοι για το μέλλον και έτοιμοι να συνεχίσουν τον αγώνα για μια ανθρωπιστική παιδεία σε μια νέα, λαϊκή-δημοκρατική και αληθινά ελεύθερη Ελλάδα. Μια φράση του Σωτηρίου, αγκαλιάζοντας το φίλο του Γιώργο Βλέσσα: «Επιτέλους, βρήκα τον εαυτό μου»¹⁰, μαρτυρεί τη βαθιά επίδραση που είχε η ΕΠΟΝ στην ψυχή και στο πνεύμα των μεγάλων αυτών παιδαγωγών.

Αυτό που ακολούθησε είναι μια από τις μεγαλύτερες τραγωδίες της ιστορίας μας. Η βρετανική επέμβαση του Δεκέμβρη του 1944 σταμάτησε την πορεία για μια δημοκρατική αναγέννηση της Ελλάδας. Οι δοσίλογοι, που μεταβλήθηκαν σε συνεργάτες των συμμάχων κατακτητών, οι μαυραγορίτες, που μεταβλήθηκαν σε σωτήρες της πατρίδας, οι καιροσκόποι, που εμφανίστηκαν σαν φρόνιμοι και συνετοί πατριώτες, οι νοσταλγοί της μεταξικής δικτατορίας και οι αυτοεξόριστοι φυγάδες της Μέσης Ανατολής, που ο ποιητής Γιώργος Σεφέρης τους χαρακτήρισε «φυγές μαραγκιασμένες από δημόσιες αμαρτίες», γεμάτες «κακές συνήθειες, δόλο κι απάτη» και «ιδιοτέλεια να καρπωθούν το αίμα των άλλων», έγιναν το υποτελές στη Μεγάλη Βρετανία κράτος των «Εθνικοφρόνων Ελλήνων», που πλάκωσε σαν βραχνάς την απελευθερωμένη Ελλάδα και προετοίμαζε με φωτιά και σίδερο την επιστροφή του ξενοκινήτου και χαϊδεμένου του Τσόρτσιλ βασιλιά Γεωργίου Β'. Η τρομοκρατία ενάντια στους αγωνιστές της Αντίστασης οργίασε. Πλημμύρισαν οι φυλακές και τα ξεφρονήσια της εξορίας. Τα στρατοδικεία έστελναν στα εκτελεστικά αποσπάσματα τους αγωνιστές της Αντίστασης, με την ασύστατη κατηγορία πως ήταν αυτονομιστές, και οι παρακρατικές συμμορίες, που αλώνιζαν την ύπαιθρο καίγοντας, βιάζοντας, σκοτώνοντας αγωνιστές, έγιναν ασύδοτες. Ο νόμος 509, που ψηφίστηκε από τη νόθα Βουλή τον Ιούνιο του 1946, «νομιμοποίησε» την τρομοκρατία αυτή, μεταλλάζοντάς τη σε σταυροφορία για τη σωτηρία του έθνους από τον κομμουνισμό, που επιβουλευόταν τάχα την εδαφική ακεραιότητά του, τις θεμελιακές δομές του, τη θρησκεία και την οικογένεια, και τις δημοκρατικές ελευθερίες του! Με βάση το νόμο αυτό, η ΕΠΟΝ διαλύθηκε το φθινόπωρο του 1947, όπως διαλύθηκαν και κηρύχθηκαν παράνομες και αντεθνικές όλες οι αντιστασιακές οργανώσεις.

Η χώρα μας σπρώχθηκε μεθοδικά στη θύελλα του εμφύλιου πολέμου, που κράτησε τέσσερα χρόνια και γέμισε την πατρίδα μας με ακόμα περισσότερα ερείπια, φυλακές, στρατόπεδα, σακάτηδες, νεκρούς, αίμα και δάκρυα. Χιλιάδες από τους νέους ανθρώπους που γαλούχησε η ΕΠΟΝ, χάθηκαν μέσα σ' αυτή τη θύελλα.

Ο πρώτος από τους μεγάλους δασκάλους της ΕΠΟΝ, ο Δημήτρης Γληνός, δεν έζησε αυ-

τή την τραγωδία. Ο Κώστας Σωτηρίου, ο Μιχάλης Παταμαύρος και η Ρόζα Ιμβριώτη αντιμετώπισαν τις διώξεις, τις φυλακίσεις, τις εξορίες και στάθηκαν αντάξιοι των ηρωικών μαθητών τους, όπως οι μαθητές στάθηκαν αντάξιοι των δασκάλων τους.

Γυρίζοντας από τα βουνά, ο Κώστας Σωτηρίου γίνεται αντιπρόεδρος της Εταιρείας ΕΠΑΝ (Επιστήμη Ανοικοδόμηση 1945-'48), με πρόεδρο τον πρύτανη του Πολυτεχνείου Κώστα Κιτσιίκη. Γράφει στο περιοδικό *Ανταίος*, παρακολουθεί, με τη Ρόζα Ιμβριώτη, την Επιτροπή που επεξεργάζεται το εκπαιδευτικό πρόγραμμα, γράφει στο περιοδικό της ΕΠΟΝ *Νέα Γενιά* τα άρθρα «Το εκπαιδευτικό μας πρόβλημα», μιλάει και γράφει άρθρα στη δεύτερη επέτειο του θανάτου του Γληνού. Η κυβέρνηση τον απολύει από τη θέση του στην Παιδαγωγική Ακαδημία του Πειραιά και, για να ζήσει, εργάζεται στον εκδοτικό οίκο Πεγλιβανίδης ως υπεύθυνος για τις λογοτεχνικές εκδόσεις.

Παρά την τρομοκρατία και τις διώξεις, συμμετέχει στην ίδρυση του Νέου Εκπαιδευτικού Ομίλου, στον οποίο συμμετέχει όλη η παλαιά φρουρά των συναγωνιστών του Γληνού, και γίνεται αντιπρόεδρος, με πρόεδρο τον καθηγητή Χαράλαμπο Θεοδοωρίδη.

Το Νοέμβριο του 1946, μαζί με νέους δασκάλους, ΕΠΟΝίτες και φοιτητές, ιδρύει την «Εταιρεία καταπολέμησης του Αναλφαβητισμού», της οποίας γίνεται αντιπρόεδρος. Στα άρθρα που γράφει στον *Ανταίο*, σε διάφορες εφημερίδες και σε ομιλίες του, χτυπάει την αντιλαϊκή παιδεία της εποχής, διαμαρτύρεται για τη διάλυση της ΕΠΑΝ και καταγγέλλει το «Αναμορφωτήριο της Μακρονήσου σαν ένα “Νταχάου των αγωνιστών”, όπου υπάρχουν έγκλειστοι μαζί με άλλους και χιλιάδες επιστήμονες», και «όπου διδάσκονται μέσα στις πιο απάνθρωπες συνθήκες τι θα πει εξευτελισμός του ανθρωπισμού», και «μαθαίνουν την καταρράκωση της επιστημονικής συνείδησης και αξιοπρέπειας». Τον Ιούλιο του 1948 πιάστηκε. Αρνούμενος να υπογράψει δήλωση μετανοίας, κλείστηκε στα κρατητήρια της Ασφάλειας για να εξοριστεί, αλλά γλίτωσε την εξορία στα νησιά και στάλθηκε σε περιορισμό στο Μαρούσι, ύστερα από επέμβαση φίλων και συγγενών του που είχαν επιρροή στην Ασφάλεια¹¹.

Από το 1956 ως το 1965 ήταν ηγετικό στέλεχος και βουλευτής της ΕΔΑ και διατήρησε την πολιτική δραστηριότητά του ως το θάνατό του. Ο Σωτηρίου έδωσε όλα που είχε στον αγώνα για τη λευτεριά του λαού και της νεολαίας του. Η οικογένειά του, πρώτ' απ' όλα, ξεκληρίστηκε όλη. Μόνο ένας εγγονός από την κόρη του περιοώθηκε, και μια αδερφή του, η Άννα Σωτηρίου, αγωνίστρια κι αυτή της Αντίστασης, που πλήρωσε για τον αγώνα της με φυλακές και εξορίες.

Όπως ο δάσκαλός του, ο Γληνός, έκανε κι αυτός τη δική του πορεία, «από τον Μιστριώτη στον Λένιν», και την περιγράφει έτσι:

«Ξεκίνησα φανατικός καθαρευουσιάνος, τσιράκι του Μιστριώτη. Το πρώτο άλμα ήταν να γίνω δημοτικιστής [...] Το δεύτερο είναι άλμα που έκανα έπειτα από την απόλυση από το δασκαλείο [...] Με το άλμα αυτό έφτασα συνειδητά πλέον στο σοσιαλισμό, όχι στον κομμουνισμό. Το τρίτο άλμα έγινε στη διάρκεια της Κατοχής, που εργαζόμουν κι εγώ στο Κεντρικό Συμβούλιο της ΕΠΟΝ [...] Το άλμα που έκανα για το σοσιαλισμό, το άλμα που έκανα για τον κομμουνισμό, δεν έγινε από θεωρητική μελέτη [...] Το τρίτο άλμα έγινε μέσα στην ηρωική αντίσταση του Λαού και των παιδιών του. Αυτή η ίδια η σκληρή πραγματικότητα μου έθεσε τα προβλήματα. Αυτή η ίδια μου έδειχνε πως έχω υποχρέωση απέναντι στον αδούλωτο

Ελληνικό Λαό και στην Ελληνική Νεολαία που είχε καταπλήξει με τον ηρωισμό της όλο τον κόσμο, αυτή η σκληρή πραγματικότητα μου άνοιξε τα μάτια [...]»¹².

Τον Μιχάλη Παπαμαύρο τον έπιασαν λίγες μέρες ύστερ' απ' τη Βάρκιζα και την παράδοση των όπλων του ΕΛΑΣ. Τον έκλεισαν στις «Φυλακές Χατζηκώστα» με την κατηγορία πως ήταν δοσίλογος, επειδή η γυναίκα του ήταν γερμανίδα, κι ας πέθανε το παιδί του από την πείνα όταν ο Παπαμαύρος ήταν στο βουνό! Τον δίκασαν ερήμην, μα το δικαστήριο δεν μπόρεσε να στηρίξει κατηγορία. Η υπόθεση έληξε, αλλά η φυλάκισή του συνεχίστηκε, ώσπου το 1946 μπήκε σε ισχύ το Γ΄ Ψήφισμα και τον καταδίκασαν, πάλι ερήμην, με αόριστο κατηγορητήριο για ανατρεπτικές κομμουνιστικές ιδέες, ουσιαστικά για τις ιδέες του για τη δημοτική γλώσσα, που δεν είχαν καμιά σχέση με την κομμουνιστική ιδεολογία.

Στα τέλη του 1945, μαζί με πολλούς άλλους κρατούμενους από διάφορες φυλακές, ο Παπαμαύρος μεταφέρθηκε στο κολαστήριο της Γυάρου, όπου για τέσσερις μήνες κουβαλούσε πέτρες για τις φυλακές που έκτισαν εκεί.

Από τη Γυάρο μεταφέρθηκε στις φυλακές της Αίγινας, όπου έμεινε ως τις 27 Ιουλίου του 1952. Μέσα στις φυλακές, ο Παπαμαύρος έκανε μαθήματα στους αγράμματους αγωνιστές και για τα μαθήματα αυτά έγραψε ένα Αλφαβητάριο για τους εντελώς αναλφάβητους, που περιείχε κι ένα δεύτερο μέρος για όσους προοιβάζονταν στη Β΄ τάξη. Έφτιαξε ύστερα το αναγνωστικό *ΜΕΓΑΛΑ ΧΡΟΝΙΑ* για τη Γ΄ και Δ΄ τάξη του Δημοτικού Σχολείου των φυλακισμένων αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης. Κι έφτιαξε ακόμη ένα αναγνωστικό για τις τάξεις Ε΄ και ΣΤ΄. Από τις φυλακές της Κέρκυρας μεταφέρθηκε στις φυλακές Αβέρωφ, απ' όπου αποφυλακίστηκε στις 25 Αυγούστου του 1952.

Γύρισε στο έρημο σπίτι του, στην Καλλιθέα, ύστερ' από εξήμισι χρόνια φυλακή και εξορία. Ο γιος του κι η γυναίκα του είχαν πεθάνει, κι η κόρη του βρισκόταν στη Γερμανία. Μη έχοντας κανέναν πόρο ζωής, εκτός από την αμοιβή του για κανένα άρθρο που έγραφε στην εφημερίδα *Αυγή*, προσπάθησε, χωρίς επιτυχία, να βγει από την οικονομική του αθλιότητα υποβάλλοντας υποψηφιότητα για τις βουλευτικές εκλογές του 1952. Έξι χρόνια αργότερα, επανέλαβε την προσπάθειά του ως υποψήφιος βουλευτής στην πατρίδα του, τη Χίο, στις εκλογές του 1958, αλλά η τρομοκρατία σχημάτισε γύρω του έναν ασφυκτικό κλοιό και ο Μιχάλης Παπαμαύρος ανακηρύχθηκε μόνο αναπληρωματικός βουλευτής. Εκείνο τον καιρό, δημιουργήθηκε έδρα της Παιδαγωγικής στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Όντας τότε ο μόνος έλληνας ειδικός παιδαγωγός, με διδακτορικό δίπλωμα της Παιδαγωγικής από το Πανεπιστήμιο της Ιένας, με δεύτερο διδακτορικό δίπλωμα της Φιλοσοφίας από το Πανεπιστήμιο της Λειψίας, και με πλούσιο συγγραφικό και διδακτικό έργο, ο Παπαμαύρος διεκδίκησε τη θέση. Μα το πανεπιστήμιο «πάγωσε» τη θέση ώσπου να καταλάβει το όριο ηλικίας τον Παπαμαύρο και ύστερα εξέλεξε καθηγητή.

Για να ζήσει, γράφει άρθρα, κάνει μεταφράσεις, ανατυπώνει παλαιά του βιβλία και γράφει καινούρια. Το 1959 ολοκληρώνει τη συγγραφή του μεγάλου βιβλίου του *Σύστημα Νέας Παιδαγωγικής*, το εκδίδει μόνος του και επιχειρεί να το διαθέσει μόνος του για να αποφύγει την εκμετάλλευση εκδοτών και βιβλιοπωλών. Τον Απρίλη του 1961, πουλώντας το βιβλίο του, φθάνει στο Αγρίνιο, όπου ένας θεολόγος καθηγητής και ένας χωροφύλακας τον καταγγέλλουν στην Ασφάλεια Αγρινίου και ο εισαγγελέας διατάζει προανάκριση, με

ανακριτή τον κατοπινό πρόεδρο της Δημοκρατίας Χρήστο Σαρτζετάκη. Το συμπέρασμα της προανάκρισης είναι ενοχοποιητικό για το συγγραφέα. Τον κατηγορεί:

- α) για «επιδιώξιν εφαρμογής ιδεών εχουσών ως έκδηλον σκοπόν την διά βιαιών μέσων ανατροπήν του πολιτεύματος, δια του τύπου τελεσθείσης»,
- β) για «παράνομον εκτύπωσιν και διανομήν εντύπου»,
- γ) για «παράλειψιν αναγραφής εν εντύπω δημοσιεύσει του ονόματος και κατοικίας του συγγραφέως και του διευθυντού τυπογραφείου, ως επίσης και χρονολογίας τυτώσεως».

Με βάση αυτό το κατηγορητήριο, ο Παπαμαύρος κρίθηκε ένοχος για παράβαση του άρθρου 2 του Α.Ν. 509/1947 και του άρθρου 6 του Α.Ν. 1092/1938, και προφυλακίστηκε στις «Επανορθωτικές Φυλακές Αγρινίου», όπου κρατήθηκε ίσαμε τις 30-4-1961, που απαλλάχθηκε από το πενταμελές Εφετείο¹³.

Στα τέλη του 1962, σωματικά τσακισμένος από τις ταλαιπωρίες των φυλακών κι από τα γηρατειά, και άρρωστος, κατορθώνει να πάρει διαβατήριο και να πάει στη Μόσχα για θεραπεία, όπου και τον δέχθηκαν με μεγάλες τιμές στην Ακαδημία των Επιστημών ΕΣΣΔ και το Πανεπιστήμιο Λομονόσοφ της Μόσχας.

Γύρισε κατά τα μέσα του Φλεβάρη του 1963 στην Ελλάδα, σωματικά δυναμωμένος, βαθιά ευχαριστημένος και ηθικά ικανοποιημένος. Ύστερα από μια δεύτερη κρίση της υγείας του, εισάγεται για νοσηλεία δωρεάν, ως άπορος, στο Δημοτικό Νοσοκομείο Αθηνών. Και πεθαίνει εκεί στις 26 Απριλίου του 1963. Στη νεκρολογία του, ο συναγωνιστής και φίλος του Κώστας Σωτηρίου τον χαρακτήρισε «σεμνό, ταπεινό, βαθιά ανθρωπιστή, υπέροχο εμπνευσμένο δάσκαλο και φλογερό αγωνιστή στον εκπαιδευτικό και κοινωνικό αγώνα»¹⁴.

Γυρίζοντας στην Αθήνα μετά την απελευθέρωση, η Ρόζα Ιμβριώτη¹⁵ παίρνει, επίσης, μέρος στην ίδρυση του Νέου Εκπαιδευτικού Ομίλου και της Οργάνωσης Επιστήμη Ανοικοδόμηση και εποπτεύει την ομάδα που επεξεργάζεται το πρόγραμμα ανοικοδόμησης της παιδείας. Εξακολουθεί να είναι μέλος της Συντακτικής Επιτροπής του περιοδικού της ΕΠΟΝ *Νέα Γενιά*, ενώ έχει από κάμποσο καιρό γίνει μέλος του κομμουνιστικού κόμματος. Επίσης, παίρνει ενεργό μέρος στο γυναικείο κίνημα και γίνεται γενική γραμματέας της Πανελληνίας Ένωσης Γυναικών και μέλος του Συμβουλίου της Διεθνούς Ένωσης Γυναικών. Ταυτόχρονα προσπαθεί να ανοίξει το Πρότυπο Ειδικό Σχολείο Αθηνών, που είχε ιδρύσει το 1938 στην Καισαριανή για παιδιά με ειδικές ανάγκες. Με μια σειρά τρομοκρατικών πράξεων, το μισαλλόδοξο κράτος τη διώχνει από το σχολείο, που η ίδια δημιούργησε, κι ύστερα τη συλλαμβάνει και τη στέλνει εξορία στο Τρίκερι του Παγασητικού, που έγινε το κολαστήριο των γυναικών της Αντίστασης. Εκεί η Ρόζα κρατήθηκε ως το τέλος του εμφύλιου πολέμου και έγινε δασκάλα και οδηγός των κρατούμενων γυναικών του λαού, κάνοντας μαθήματα στις αναλφάβητες και μορφωτικά μαθήματα σε όλες και μπαίνοντας επικεφαλής στους αγώνες των γυναικών ενάντια στις στερήσεις και τις πιέσεις για δηλώσεις μετανοίας. Με την ίδρυση της ΕΔΑ, γίνεται μέλος της Εκτελεστικής Επιτροπής ως το 1967 και, μετά τη μεταπολίτευση, του κομμουνιστικού κόμματος. Πέθανε το Σεπτέμβρη του 1977 στην Αθήνα, σε ηλικία 79 χρονών. «Το μεγαλείο της Ρόζας», γράφει ένας από τους συνεργάτες της, ο Κώστας Καλαντζής Θεσσαλός, «είναι το τι έπραξε και το τι δίδαξε, όλη τη ζωή της που κάρη λαμπάδα για το φωτισμό του λαού», σαν «δασκάλα του αδύνατου και προβλη-

ματικού παιδιού στην Καισαριανή, δασκάλα ΕΠΟΝίτισσα της μαχόμενης αντιστασιακής νεολαίας της ΕΠΟΝ, και δασκάλα των εξορίστων γυναικών στο Τρίκερι»¹⁶.

Η κλεψύδρα μου τέλειωσε από ώρα, φίλοι και φίλες της ΕΠΟΝ, και θα πρέπει να σταματήσω εδώ. Δυο χρόνια μετά τη λεγόμενη απελευθέρωση, μιλώντας για τον Δημήτρη Γληνό, ο Αλέξανδρος Σβώλος είχε γράψει: «Θάρθει –και γρήγορα– η ώρα που μια σοσιαλιστική Ελλάδα θα κρεμάσει σ' όλα τα σχολεία του κράτους την εικόνα του οραματιστή αυτού της αληθινής λαϊκής παιδείας»¹⁷. Η ώρα για αληθινή σοσιαλιστική Ελλάδα δεν ήρθε ακόμα. Όταν θα 'ρθει, θα κρεμάσει σίγουρα, όχι μόνο την εικόνα του Γληνού, αλλά και τις εικόνες του Κώστα Σωτηρίου, του Μιχάλη Παπαμαύρου και της Ρόζας Ιμβριώτη σ' όλα τα σχολεία και σε όλες τις παιδαγωγικές σχολές της, γιατί αφιέρωσαν τη ζωή τους στον αγώνα για μια λαϊκή και αληθινά ανθρωπιστική παιδεία, γιατί στάθηκαν οι πνευματικοί καθοδηγητές της ηρωικής ΕΠΟΝ και γιατί πραγματώσαν στον εαυτό τους και με τη ζωή τους το μεγάλο ιδανικό της δημιουργίας του νέου ανθρώπου, που οραματίστηκαν οι ίδιοι και γαλούχησε τη νεολαία της ΕΠΟΝ στα μεγάλα εκείνα χρόνια της Αντίστασης και στα χρόνια της μεταπελευθερωτικής τραγωδίας.

Θα 'ρθει άραγε ποτέ αυτή η αληθινή σοσιαλιστική κοινωνία στη χώρα μας; Σ' ένα γράμμα του από την Ανάφη, όπου ήταν εξόριστος στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας, ο Γληνός έγραφε: «Κρατώ την ψυχή μου άγρυπνη και το σώμα μου όρθιο. Και προσμένω. Κι αυτό που προσμένω, θάρθει ασφαλώς. Αργά ή γρήγορα θάρθει. Διάβασε τον Προμηθέα Δεσμώτη του Αισχύλου και πρέπει να ξέρεις ότι έρχεται ο Ηρακλής, έρχεται...»

Σημειώσεις

1. Ο Κώστας Σωτηρίου αφηγείται, Επικαιρότητα, Αθήνα 1987.
2. Βλ. Σωτηρίου, ό.π., σσ. 45-6. Δημοσιεύτηκε με τίτλο «Ο Δωδεκάλογος της Νεολαίας της Ελλάδας» στην παρωνομη εφημερίδα *Νέα Γενιά*, όργανο του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ, στις 23 Σεπτεμβρίου του 1943.
3. Βλ. Σωτηρίου, ό.π., σσ. 46-7.
4. Βλ. Σωτηρίου, ό.π., σ. 48.
5. Βλ. Κώστα Γ. Καλαντζή (Θεσσαλονίκη), *Στον αστερισμό του Δημήτρη Γληνού, «Κώστας Σωτηρίου, Ρόζα Ιμβριώτη, Μιχάλης Παπαμαύρος. Οι τρεις φωτισμένοι παιδαγωγοί και αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης»*, Δίπτυχο, Αθήνα 1985, σσ. 79-87.
6. Χάρη Σακελαρίου, *Η παιδεία στην Αντίσταση*, Β' έκδ. συμπληρωμένη, Φιλιππότης, Αθήνα 1984, σ. 56.
7. Βλ. Χάρη Σακελαρίου, *Μιχ. Παπαμαύρος, Η ζωή, οι διώξεις, το έργο του*, Gutenberg, Αθήνα 1985, σσ. 117-8.
8. Βλ. Καλαντζής, ό.π., σ. 137.
9. Σακελαρίου, *Μιχ. Παπαμαύρος*, ό.π., σσ. 126-7 και *Η Παιδεία στην Αντίσταση*, ό.π., σσ. 104-24.
10. Βλ. Καλαντζής, ό.π., σσ. 87-8.
11. Βλ. Σωτηρίου, ό.π., σσ. 81-4.
12. Βλ. Σωτηρίου, ό.π., σσ. 77-8.
13. Βλ. Σακελαρίου, *Μιχ. Παπαμαύρος*, ό.π., σσ. 173-7.
14. Βλ. Σακελαρίου, *Μιχ. Παπαμαύρος*, ό.π., σ. 202.
15. Καλαντζής, «Ρόζα Ιμβριώτη (1898-1977)», ό.π., σσ. 99-157.
16. Βλ. Καλαντζής, ό.π., σ. 150.
17. Αλέξ. Σβώλος, «Ο Πνευματικός Άνθρωπος», στον τόμο *Στη μνήμη του Δημήτρη Γληνού*, Τα Νέα Βιβλία, Αθήνα 1946, σ. 9.